

Theo van den Doel: Boulder - Westvien, Oxford-Paris 1994.

Az 1994 januárjában megtartott NATO-csúcsot megelőzően, majd azt követően is a politikusokat és a szakértőket egyaránt igen élénken foglalkoztatja a kétpólusú világrend felbomlását túlélő észak-atlanti biztonsági szervezet jövője. 1990 után nem kevesen jóskolták az ellenszervezetéhez hasonló véget, míg mára a NATO-ra támaszkodva egy új euroatlanti biztonsági rendszer körvonalazódik. Sőt, a volt ellenséges országok egynémelyike rendes tagként kíván csatlakozni a szervezethez.

A „Clingendael” Holland Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének biztonságpolitikai szakértője, Theo van den Doel - korábban maga is aktív csapattiszt - frissiben megjelent tanulmánya a NATO-hoz való csatlakozás lehetőségét vizsgálja kimerítő részletességgel. Haszonnal forgatható az érdekeltek részéről, mivel tételesen szánba veszi azokat a kritériumokat, melyeknek a tagság elnyeréséhez a jelentkezőknek meg kell felelniük. Megvizsgálja jelenlegi alkalmasságukat, illetve a felvételt akadályozó vagy időben kitoló körülményeket. Fontos információkat tartalmaz a „visegrádiak” történelmi örökségéről, jelenlegi politikai és gazdasági helyzetéről, s nem utolsósorban a térséggel kapcsolatos biztonságpolitikai fejleményekről - mindezek korrekt ismertetésével árnyalva a nyugati közvéleménynek régiókról kialakult képét.

A szerző legelőbb azt igyekszik tisztázni, hogy a Közép-Európában 1989 után lejátszódó folyamatok (német egyesítés, a keleti blokk és a Szovjetunió szétesése), továbbá az EBEE mint páneurópai kollektív biztonsági struktúra egyre nyilvánvalóbb működésképtelensége folytán milyen támogató és ellenérvek fogalmazhatók meg a NATO-integrációval szemben. A három fő érv, melyet korábban a Nyugat megfogalmazott: a térség instabilitása; el kell kerülni a különbségtételt a potenciális partnerek között; nem szabad a Szovjetunió-ellenesség képzetét kelteni (mely harmadik érv immáron nem releváns). Ezzel szemben a szerző szerint több okból is szükség van más megközelítésre:

- a szóban kimondott biztonsági garanciák morálisan kötelezik a Nyugatot ezen országok megsegítésére;
- a NATO-tagság elnyerésének lehetősége növeli az adott ország bizalmát a jövőben, és segíti a megkezdett reformfolyamat véghezvitelét;
- a NATO-tagság a Szövetség hitele miatt konfliktusmegelőző hatással bírna a térségre nézve-amúgy is kérdéses, hogy Nyugat-Európa elszigetelhetné-e magát egy esetleges konfliktus hatásaitól;
- az együttműködés jelentősen csökkentené azokat a kiadásokat, melyeket ezeknek a nehéz helyzetben levő országoknak jelenleg önálló biztonsági rendszerükre kell fordítaniuk;
- végül további biztonsági garanciát jelentene az a függőségi viszony, melybe az adott országok hadseregei kerülnének, azaz a szövetségi közös parancsnokság lehetetlenné tenne önálló katonai mozgásokat.

A teljeskörű politikai és katonai integráció mint fő céh többféleképpen is elérhető, s voltaképpen a nyugat-európai országok is hosszú utat jártak be létrejöttéig. Az első lehetséges fokozat az úgynevezett szerződéses integráció - jól példázza ezt Spanyolország és Írország helyzete-, mely leginkább az EK-társult tagsági szerződésekhez hasonló formát ölthet. A következő az úgynevezett funkcionális integráció: realizálódhat olyan formában, mint az 1992. májusi La Rochelle-i csúcson elhatározott közös dandár

felállítása, mely jól jelzi a második világháború óta kialakult francia-német együttműködés szintjét. A harmadik lehetőség a szervezeti integráció, azaz a potenciális partnerek váljanak tagjává minél több nemzetközi szervezetnek (Európa Tanács, EBEÉ, NyEU), megfelelve azok követelményeinek. A fokozatosságot indokolja az is, hogy a teljes körű integráció két alapkövetelményét minden esetben szem előtt kell tartani: őrződjön meg a szervezet belsei kohéziója és kifelé való hitelessége.

A fentiek alapján a holland szakértő szerint a következő általános kritériumok állíthatók fel a kiválasztáshoz:

1. A tagfelvételi kérelem hitelessége.

Ha egy adott kormány egy biztonsági rendszerhez való csatlakozás mellett dönt, akkor megfelelő támogatást kell kapnia a politikai tényezőktől és a társadalomtól egyaránt. Szükséges, hogy népszavazás döntsön a csatlakozásról, melyet széles körű tájékoztatás előz meg az ezzel járó jogokról és kötelezettségekről. A társadalom tudatában egyértelművé kell tenni a biztonságpolitikai orientáció változását - jól példázza ezt Románia magatartása az 1991-es szovjet katonai szerződéssel, illetve a belorusz vezetés változó álláspontja a FÁK kollektív biztonsági struktúráival kapcsolatban.

2. Biztonság- és védelmi politika.

A csatlakozni szándékozó ország biztonság- és védelmi politikájának összhangban kell lenni a washingtoni (NATO) és brüsszeli (WEU) szerződés alapelveivel, s azokat át kell ültetni a gyakorlatba.

3. Demokratikus politikai ellenőrzés a fegyveres erők fölött.

A volt szocialista országokban létezett korábbi pártellenőrzés felszámolásával civil miniszteriális vezetés és parlamenti ellenőrzés alá kell vonni a fegyveres erőket. Hasonlóképpen meg kell szűnnie a hadsereget körülvevő titkolózás légkörének.

4. Defenzív védelmi doktrína.

A fegyveres erők méretét, eszközeit és akcióképességét alapvetően meghatározza az adott stratégia és a stratégiában megmutatkozó doktrína. Míg a Varsói Szerződés alapvetően támadó, a NATO védelmi jellegű szövetség. A volt VSz-tagállamoknak tehát leendő szövetségeseikhez kell igazítaniuk doktrínájukat.

5. A defenzív védelmi doktrínával összhangban lévő szervezeti forma, kiképzés és oktatás a fegyveres erőkön belül.

A fent említett doktrínát nem elég az elvek szintjén megfogalmazni, le kell bontani a haderő-struktúrák szintjén. A nagy tömegű, támadó jellegű harckocsi- és gyalogoshadosztályok helyett a gyors reagálású, modern eszközökkel ellátott kisebb egységeké a jövő. A szerző pozitív példaként említi Magyarországot, ahol egyedül a volt VSz-tagállamok közül megkezdődött az új dandár-struktúra harcrendbe állítása.

6. A „megfelelő védelem” elvével összhangban lévő élőerő és technika (elegendősszabály).

Egy adott ország védelmi képességeinek megítéléséhez a legegyszerűbb összehasonlítani, hány százalékát teszi ki a fegyveres erők állománya az összlakosságnak, illetve a GNP mekkora hányadát fordítja egy ország védelmi célokra. Korábban a keleti blokkon ezek az arányok jóval meghaladták a nyugatiakat: míg a NATO-a belül a személyi állomány az összlakosság 0,5-0,8 százalékát érte el, addig ez az arány Csehszlovákiában 1,3, a Szovjetunióban 1,5 volt.

7. A leendő tagok ne legyenek résztvevői konfliktusoknak.

A szerző szerint két okból is fontos szem előtt tartani eme feltételt. Egyrészt valamely fél keményebben léphet fel, ha részese egy szövetségnek; kevésbé kompromisszumkész, és igyekszik támogatást szerezni szövetségeseitől. Másrészt a konfliktus kiterjedését eredményezheti, ha az egyik fél felvételét a másik a szövetség támogatásaként értékeli. A gyakorlatban ez azt jeleníti, hogy például Magyarország és Szlovákia addig nem felel meg az elvárásoknak, míg nem rendezi a dunai vízlépcső ügyét.

Az elméleti előkészítés után megfogalmazódik az a fő kérdés, hogy a jelenlegi nem NATO-tagországok közül melyeket érdemes alaposabban megfeleltetni a fentebb vázolt kritériumoknak. Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország nyíltan kifejezte csatlakozási szándékát. Bulgária sajátos geopolitikai helyzete és a NATO-tag Törökországgal való hűvös kapcsolata miatt többirányú biztonsági garanciák kialakításában érdekelt. Románia „következtesen nem felel meg az általános politikai-katonai feltételeknek”. Albánia egy lapon említhető a volt jugoszláv köztársaságokkal. A volt szovjet köztársaságok közül egyesek már részei a FÁK keretei között formálódó kollektív biztonsági rendszernek; mások irányában mindmáig erőteljes orosz befolyás érvényesül. A balti államok területén idegen hadsereg állomásozik. A szerző konklúziója szerint végeredményben csak a „visegrádiak” felelnek meg az előzetes követelményeknek, ezért a továbbiakban részletesebb elemzésének tárgya e négy ország.

Az elemzés a jelenlegi problémák és lehetséges konfliktusok megértését szolgáló történelmi áttekintéssel folytatódik az első világháborútól napjainkig, immáron a négy országra lebontva. Térképekkel és statisztikai adatokkal kellőképpen illusztrálva, a szerző kitér a határváltozásokra, a kisebbségi problémákra, illetve a rendszerváltozások nyomán kialakult új helyzet értékelésére. Ez utóbbi alapján vázolja fel a „visegrádiak” külső és belső kockázati tényezőit:

- kisebbségek jelenléte;
- a posztsovjét és ex-jugoszláv válságövezet közelsége;
- fenyegető menekülthullám Kelet felől;
- bizonytalan ellenőrzés alatt lévő nukleáris és vegyi fegyverrendszerek a szomszédságban;
- regionális nagyhatalmi törekvések a térségben;
- az átalakulási folyamat esetleges elakadása.

Kirajzolódik a lehetséges és létező konfliktusok térképe (például orosz-ukrán, lengyel-litván, orosz-baltikumi, magyar-román). Ezek alapján a szerző kétfajta konfliktus-scenariót is megrajzol: az egyikben egy nagyhatalom kerül összeütközésbe jóval gyengébb ellenfeleivel (Oroszország-Baltikum); a másik a jugoszláv válság továbbterjedésének lehetőségeit vázolja. Ez utóbbi szerint Koszovó indítja el a láncreakciót, és az elterelődött figyelmet kihasználva Románia fellép a magyar kisebbség ellen, mire Magyarország - eszközök híján - nemzetközi beavatkozásért folyamodik. Ennek kapcsán a szerző - a boszniai válság példája alapján - rámutat a létező struktúrák (ENSZ, EBÉÉ) alacsony hatékonyságára és a korai szakaszban való intervenció szükségességére. Fontos megjegyezni, hogy önmagában a kisebbségek jelenlétét nem tekinti feszültségforrásnak, kivéve, ha ürügyet jelentenek hegemónisztikus törekvésekhez vagy ha nacionalista többségi politika célpontjaivá válnak.

A tanulmány további részében a holland szakértő konkrétan megfelelteti a vizsgált országokat az általa felállított kritériumoknak - a változó időket mutatja az a tény, hogy ebben az adott országok szakminisztériumai által szolgáltatott adatokra támaszkodik.

Megelégedésünkre kell szolgáljon, hogy hazánk részben teljesítette, illetve betátható időn belül teljesíteni képes eme feltételeket- ebben a szerző ítélete szerint némileg megelőzve „verseny tárait”. Egy kivétellel: a vízlépcső és a magyar kisebbség problémái miatt a Szlovákiával való konfliktus még megoldásra vár.

A szerző szerint a teljes jogú tagság elnyerése körülbelül 2000-re tehető, amennyiben 1998-ig a jelentkezők minden kritériumnak megfelelnek.

Íjgyártó István

The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe. Edited by John Packer and Kristian Myntti. Turku/Åbo Akademi University Institute for Human Rights, 1993.

A finnországi svéd nyelvű Åbo/Turku-i Egyetem Emberjogi Intézete kisebbségvédelmi tanulmányokat tartalmazó kötetet jelentetett meg. A könyv gondolata 1990 őszén merült fel a kisebbségi kérdéstről európai kutatók részvételével rendezett szemináriumon, és 1993-ra készült el. Kristian Myntti a kiadvány célját a következőkben jelöli meg: a kisebbségek helyzetének számbavétele, a kisebbségi jogok értelmezése a különböző államokban, a kisebbségi jogok tanulmányozása a nemzetközi és összehasonlító jog szemszögéből.

Ennek eredményeként három tanulmány a kisebbségi jogok általános kérdéseivel és a nemzetközi jogban elfoglalt helyével foglalkozik, hat esettanulmány pedig a nemzeti kisebbségek helyzetét tárja fel a különböző európai országokban.

Alan Rosas, az Åbo/Turku-i Egyetem Emberjogi Intézetének igazgatója a kisebbségek védelmének a nemzetközi jogban eddig megtett útját mutatja be. Meglátása szerint a nemzetközi jogban elért eredményekkel kapcsolatban két vélemény alakult ki: egyesek elégedetlenek a nemzetközi jogeszközökkel, mert azok túl sok kibúvót tartalmaznak, mások meglepődésüket fejezik ki azon, hogy a kodifikáció folyamata ily messzire előrehaladt. A szerző, bevallása szerint, az utóbbiak csoportjába tartozik. Jan Helgesen a kisebbségek védelmével foglalkozik az EBÉÉ keretein belül, és főként az EBÉÉ kisebbségi főbiztosának szerepkörét elemzi. John Packer kimerítő tanulmányában a kisebbség jogfilozófiai fogalmának meghatározásáról értekezik. Megállapítja, hogy a kisebbségi jogok fogalmát a jogfilozófiai gondolkodás azon folyamatába kell beilleszteni, amely a görög-keresztény jogfelfogásból kiindulva a „jog kormányzása”, a „törvényes kormány”, az „emberi jogok” fogalmain át az „igazságos társadalom” felé mutat. Véleménye szerint az emberi jogok filozófiájában az egyenlőség eszméje nem veti fel a kisebbség fogalmát. Az a demokrácia kontextusában, a többségi kormányzás viszonylatában merül fel. A képviselői demokráciában fennáll a többség zsarnokságának a lehetősége. Hosszasan taglalja a különbözőség jogának, az esélyegyenlőségeknek és a toleranciának a kérdéskörét. További lényeges megállapításai: bármely állam alkotmányos rendje, miképpen a nemzetközi közösség is, szabadon adhat jogokat a kisebbségeknek, ha azok nem ellenkeznek az alapvető emberi jogokkal; az ENSZ a Kisebbségi Jogok Nyilatkozatában nem lép túl az eddigi kísérleteken, mert a kisebbségek ügyét a továbbiakban is összekapcsolja a területi integritással; az EBEÉ-folyamat pragmatikus megközelítése átmeneti jellegű; az önrendelkezés jogának szélesebb értelmezésére van szükség.

Slavi Pashovski összefoglaló tanulmányt szentel a bulgáriai kisebbségeknek, részletesen elemzi a török kisebbség helyzetét és a macedón kérdést. Véleménye szerint 1989 után fordulat történt, és a bulgáriai kisebbségek helyzete sokat haladt a normalizálás irányába. A bolgár alkotmánynak azonban több problematikus cikkelye van: tiltja etnikai pártok létesítését, vallási intézmények politikai célokra való felhasználását, autonóm területi egységek létrehozását.

Külön figyelmet érdemel Kristian Myntti tanulmánya a finnországi kisebbségekről. Egy olyan ország gyakorlatát mutatja be, amely Európa kisebbségei számára állandó hivatkozási alapul szolgál. Recenzensként nem a de facto kisebbségi, de jure teljes egyenlőséget élvező svéd nyelvű lakosság helyzetének ábrázolására hívnám fel a figyelmet, amely a szakemberek, sőt a laikusok előtt is közismert, hanem a száraik (lappok) helyzetét rendező jogszabályokra. A számik száma Finnországban 5700. 1992-ben lépett életbe a számi nyelvtörvény, amely speciális hivatalos státust biztosít a számi nyelv számára a számik által lakott területen. A finn állam gondoskodik a számi nyelvű oktatásról, két egyetemen pedig külön helyeket biztosít számi anyanyelvű hallgatók részére. A számik képviselői szerve a négyévenként választott húsztagú számi parlament, amelyet a finn parlament minden, a száraikat érintő kérdésben köteles meghallgatni. Törvény írja elő, hogy a finn kormánynak a száraikkal szemben különleges felelőssége van.

Agnieszka Rochowitz az eddig etnikailag csaknem homogénnek tekintett Lengyelország kisebbségeinek 1989 óta kialakult helyzetét elemzi. Megállapítása szerint az erőszakos asszimiláció megszűnt. A lengyel parlamentnek német és belorusz képviselői is vannak, megalakult a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Parlamenti Bizottsága, a Minisztertanács mellett működő Nemzeti Kisebbségek Tanácsa, a német-lengyel alapszerződésbe a német kisebbség jogait biztosító cikkelyeket foglaltak, nemzetiségi törvény elfogadása azonban a közeljövőben nem valószínű.

Tamara K. Hervej *A kisebbségvédelem identifikációja a brit jogrendszerben* című tanulmánya részben feleletet adhat arra a kérdésre, hogy miért ütközik oly nagy nehézségekbe a kisebbségi jogok kodifikációjának elfogadtatása a nyugati jogfelfogást képviselő jogászok soraiban. Megállapítása szerint a brit politikai és jogi gondolkodás nem ismeri a kisebbségek védelmének fogalmát. A Wales és Skócia számára biztosított jogok, a különálló egyházi szervelei, a saját jogrend és oktatás, amelyek a walesi és skót identitás megjeleníteti, elsősorban a történelmi hagyományokban gyökereznek. Az 1967. évi walesi nyelvtörvény azonban már hivatalossá tette az angol mellett a welsh nyelvet is. E nyelv státusára az európai kisebbségek képviselői gyakran hivatkoznak. Mindezek ellenére a walesi népcsoport és a Skóciában 80000 főre tehető gael nyelvet beszélők védelmét szabályozó törvények és rendelkezések pragmatikus és ad hoc jellegűek, és nem a kisebbségvédelmi elv alapján jöttek létre.

Milan Paunovićnak a szerbiai kisebbségekkel foglalkozó tanulmánya a kötet egyetlen olyan írása, amelynek tudományos jellege megkérdőjelezhető. Ama megfogalmazásai, hogy a kisebbségek jogait Szerbiában tiszteletben tartják, és a magyar, valamint más kisebbségek jogait a nemzetközi szint felett biztosítják, a szerb kormányzat propagandisztikus kijelentéseire emlékeztetnek.

Michael M. Jansen a németországi cigányokról szóló tanulmánya egyik alfejezetében bemutatja a Németországban élő kisebbségekre vonatkozó jogszabályokat is, és a cigányokra vonatkozó sokoldalú európai egyezmény megkötését javasolja.

Sajnálatos, hogy a kötet egyetlen olyan tanulmányt sem tartalmaz, amely a közép-európai magyar kisebbségek helyzetét (Románia, Szlovákia) mutatná be.

A kiadvány függelékben tartalmazza a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának, az 1992. évi EBEÉ helsinki Dokumentumának (The Challenges of Change) és az ENSz Nemzeti, Etnikai, Vallási és Nyelvi Kisebbségekhez Tartozó Személyek Jogairól szóló Nyilatkozatának szövegét.

Vogel Sándor

Várad Vilmos: Érdek- és jogérvényesítés a kisebbségi törvény alapján. Budapest 1994.

Felette hasznos kézikönyvvel gyarapodott a kisebbségi kérdéssel foglalkozó magyar szakirodalom Várad Vilmos jogász munkája által. Bár a magyar, jogásznemzetként tartja számon saját magát, e kiadvány mégis azt bizonyítja, lehet újat mondani még a triviálisan egyszerűnek tűnő kérdésekben is. Helyesebben szólva, a látszólag triviálisan egyszerűnek tűnő kérdésekben is. A Várad Vilmostól megírt és az MSZP-nek az elmúlt parlamenti időszakban tevékenykedő képviselőcsoportja által kiadott kézikönyv tudatosan megcélzott közönsége szűkebb értelemben a magyarországi kisebbségi társadalom, tágabb értelemben a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezésének ügyét fontosnak tartó szakértői és/vagy laikus réteg. E fontos munka a kisebbségi törvény megalkotásához kapcsolódik, amely kétségkívül egyik kimagasló teljesítménye volt az elmúlt választási ciklus törvényhozói munkájának. Létrejöttét egyformán fontosnak tartotta a parlament valamennyi képviselője, bármelyik oldalhoz tartozónak vallotta is magát, s ennek köszönhetően mind megalkotásánál, mind pedig megszavazásánál ritkán látott egyetértésben „funkcionált” a Tisztelt Ház. A szavazás után az érintettek és a kívülállók közül is nyilván sokan nagyot sóhajtottak: „No végre, ezen is túl vagyunk!”, s megkockáztathatnánk azt a felvetést is, hogy kevesen mertek arra gondolni: a neheze csak most következik.

Kétségtelen tény, hogy az 1993 nyarán a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól megalkotott és elfogadott törvény „európai összehasonlításban is tanulmányozásra érdemes modellt gyűjt”. Ez a modell elsősorban a Magyarország területén diaszpórában élő és nemzeti öntudatában meggyöngült, részben vagy egészében asszimilálódott nemzeti és etnikai kisebbségek személyi elvű autonómiájának önazonosságot megőrizni segítő lehetőségeiről szól. Ugyanakkor számba veszi a települési kisebbségi önkormányzatok létrejöttének, az önszerveződésnek, a helyi és országos szintű érdekképviselő megalkotásának lehetőségeit is. E mindenképp nívószámító lehetőségek azonban csupán papírjogok maradnak addig, míg az érintett kisebbségek maguk nem látnak hozzá a jogérvényesítés gyakorlatának kialakításához. A legfőbb probléma ugyanis az - miként erre a kötet bevezetőjében Tabajdi Csaba és Várfalvi Attila felhívják a figyelmet -, „hogy az individuális jogokra épülő törvénykezés nem tud olyan garanciákat megfogalmazni, amelyek képesek lennének feltartóztatni a nemzeti és etnikai kisebbségekhez tartozó egyének önazonosságának elvesztését, a spontán, illetve a kényszerasszimilációt.” A rendszerváltás óta eltelt rövid illőszak is elegendő tapasztalatot jelentett ahhoz, hogy le lehessen vonni belőle a korábban közel sem ilyen egyértelműnek látszó következtetést: „A demokrácia, az individuális emberi jogok általános szavatolása ugyanis nem jelent automatikus biztosítékot a kisebbségi népcsoportok, illetve tagjaik

számára önazonosságuk megőrzése, sajátosságaik kiteljesítése és fejlesztése érdekében... Különleges jogosítványok biztosítása, aktív kisebbségvédelem, folyamatos törvényhozási, kormányzati, önkormányzati és civil társadalmi odafigyelés és intézkedés, megfelelő kezelési mechanizmus és garanciarendszer megteremtése szükséges.” Mindennek elvi alapjait a frissen megszületett törvény biztosítja.

E nyilvánvalóan több parlamenti ciklust is kitöltő feladatsor elvégzésében azonban talán az első lépést jelenti Váradi Vilmos munkája, amely a kisebbségi törvény jogi lehetőségeinek kihasználásában, a törvény alkalmazásában kíván eligazító segítséget nyújtani. A jelenlegi kisebbségi törvény magyarországi megalkotói attól kívánták óvni a törvényhozókat, hogy ne túl magasra tegyék a mércét. Oly magasra, amelyet az ide tartozó állampolgárok „helyből”, azaz minden hasonló előzmény nélkül amúgy sem lesznek képesek átugorni, így a törvény megmarad afféle kirakattörvénynek. E veszély elkerülését segítik a kézikönyv azon fejezetei, amelyek az érdek- és jogérvényesítés törvényben meghatározott módjait és eszközeit tekintik át. A szerző összefoglalja a kisebbségi jogok érvényesülését biztosító magyarországi rendszer működését és a kisebbségi társadalmi szervezetek, egyesületek egyéb intézmények helyét és szerepét az érdek- és jogérvényesítés útvesztőiben. Váradi Vilmos a jogi gyakorlatiasság alapos ismérvei alapján mutat rá az érdek- és jogérvényesítés gyakran összemosódó határainak elválasztására. A kötet mellékleteiben a szerző mintavázlatokkal ad kész modellt a bíróság előtti jogérvényesítésről, a kisebbségi jogsérelmek kezeléséről, kisebbségi célokat szolgáló intézmények (például alapítványok) létrehozásáról, és bemutat egyéb, napi ügyekkel kapcsolatos érdek- és jogérvényesítési ügymenet-modelleket is. Gyakorlat teszi a mestert, azaz, miként azt a kötet bevezetőjében is olvashatjuk: „A kisebbségi törvény annyit ér, amennyi megvalósul belőle.”

A szerzők - céljaik szerint - azonban nem kívánnak megállni ezen a ponton, a továbbiakban tervezik egy hasonló kiadvány megjelentetését a kisebbségi önkormányzatokra vonatkozó törvényhelyek értelmezéséről, alkalmazási lehetőségéről. Ehhez azonban, mint írják, az önkormányzati törvény módosítására is szükség lesz. Nos, mint látjuk, a megvalósulásig, azaz a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek teljes jogbiztonságának megteremtéséig hosszú még az út. A fáradtság azonban remélhetőleg nem lesz hiábavaló.

Molnár Imre

Eva-Schmidt-Hartmann (Hrg.): Formen des nationalen Bewußtseins im Lichte zeitgenössischer Nationalismustheorien. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 31. Oktober bis 3. November 1991. (Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum 20.) Oldenbourg Verlag, München 1994. 336 p.

A müncheni központú bohemisztikai kutatóintézet, a Collegium Carolinum hagyományos évi tanácskozásait közreadó sorozatnak az utóbbi években megjelent legsikerültebb kötetének élén John Breuilly és Miroslav Hroch nacionalizmuselméleti szövegeit olvashatjuk. Breuilly a kelet-közép-európai nacionalizmusok szívós továbbélését és megújuló funkcióit elemezve egyebek közt azt hangsúlyozza, hogy a nacionalizmus legsikeresebb visszatérését a politikai modernizáció kihívásaira adott elutasítás jelenti. Ez a negatív válasz a szeparatizmus, a nemzeti megújulás és a nemzeti egységesülés stratégiáinak köntösében jelentkezik, s annál erőteljesebb, minél nagyobb a

modernizációs kényszer. Miroslav Hroch az újkori nemzeti mozgalmak általa kidolgozott szakaszolását (A - a nemzeti gondolkör megfogalmazása; B - nemzeti mozgalom és agitáció; C - tömegmozgalom) a nem uralkodó kis nemzeti társadalmak (non dominant ethnic group) összehasonlítása alapján finomítja és adatolja.

Az elméleti írások közül meg kell említenünk Walter Schamschula tanulmányát a nacionalizmusok és a mítoszok, mitológiák összefüggéseiről, illetve Ferdinand Seibt írását a középkorkutatásban érvényesülő nacionalizmuselméletekről.

A nacionalizmuskutatás legjelentősebb 20. századi teljesítményeit, modelljeit elemzi a kötet második és harmadik blokkja: Otto Bauer, Karl W. Deutsch, Józef Chlebowczyk, Ernest Gellner, Hans Kohn elméleti modelljeit vizsgálják meg az itt található tanulmányok szerzői. Christianne Brenner Bauer és Deutsch elméleteinek sorsát és mai tanulságait elemezve arra a következtetésre jut, hogy a soknemzetiségű kelet-közép-európai térségben, ahol az integrációs és dezintegrációs erők szinkronitása és párhuzamossága eleve kizárja a homogenizáló elképzelések erőszak és katasztrófa nélküli végrehajtását, az 1989 utáni fejlődést sem lehet a fölöttébb ambivalens nemzeti ambíciókra alapozni anélkül, hogy a militáns nacionalizmusok feléledésétől ne kellene tartani.

A csehszlovák, jugoszláv és szovjet „nemzet-építés” tapasztalatait összegzi Hans Lemberg a kötet egyik legeredetibb dolgozatában, arra a kérdésre keresve a választ, miért nem sikerült a 20. század folyamán előbbre lépni Kelet-Közép-Európában a nemzetek közötti közösségek létrehozásában, miért akadt el a több kis nemzeti társadalmat összefogó föderatív struktúrák kiépülésének (supra-nation-building) folyamata.

A kötet zárófejezetében ismert cseh és szlovák történészek, művészettörténészek elemzik a 19-20. századi cseh, szlovák, illetve csehszlovák nemzetfejlődés problémáit, egyebek közt a masaryki nemzetfilozófia, a csehszlovakizmus, a szlovák önállóság eszmekörének sokat vitatott kérdéseit.

A legújabb nyugat-európai és amerikai nacionalizmuskutatások eredményeit felhasználó tanulmányok szövegeiben precíz mutatók segítségével tájékozódhat az olvasó, ami a kötet szerkesztőjének gondos és alapos munkáját dicséri.

Szarka László

Arbeitsmigration und Flucht. Vertreibung und Arbeitskraftregulierung im Zwischenkriegseuropa. (Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik 11.) Schwarze Risse-Rote Strasse, Berlin-Göttingen 1993. 230 p.

A tárgyalt kiadvány egyfajta rendszertelenül megjelenő folyóirat, évente legalább egyszer napvilágot lát egy-egy száma. Nem pusztán a nemzeti szocializmus történetével foglalkozik, hanem a jelenkori szociálpolitikára kiható összefüggéseket vizsgálja, gyakran az aktuális politikai rendszerek kritikájával együtt.

Az 1993-ban megjelent tizenegyedik kötetben a húszas, harmincas évek Európájának migrációs folyamatait vizsgálják a tanulmányok szerzői. Eberhard Jungfer munkája például a rasszizmus és a menekültmozgás közötti összefüggéseket kutatja. Tárgyát Hannah Arendt: *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, München 1986. (magyarul: *A totalitarizmus gyökerei*, Budapest 1992.) című munkájára alapozva dolgozza föl. Arendt először 1951-ben megjelent könyvének időszerűségét bizonyítandó Jungfer

dolgozatának minden fejezetét Arendt-idézettel indítja, s ezeket saját kutatási eredményeivel, észrevételeivel támasztja alá.

Először az antiszemitizmus fogalmát tisztázza, majd történeti és gazdasági hátterét vázolja: például a tipikus zsidó foglalkozásokon vagy a gazdaság egyes szektoraiban betöltött szerepen keresztül. Közép- és kelet-európai viszonylatban igyekszik föltárni a rasszizmus és a migráció állami irányítása közötti kapcsolatot. Fordulópontnak az első világháborút tekinti, amikortól az addig nyitna munkaerőpiac államilag ellenőrzöttebbé és szabályozottabbá kezd válni. A problémák vizsgálata során a jelenlegi közép-európai migrációs jelenségeket kísérli meg összefoglalni: például a harmadik világból Európa felé irányuló migrációt, a volt szocialista országok átalakulása nyomán megélenkülő munkaerő-vándorlást stb.

Susanne Heim a két világháború közötti zsidó kényszermigráció 1933 és 1938 közötti szakaszát vizsgálja. A berlini történész nő szakterülete a népességtervezés és a megsemmisítési politika közötti összefüggések kutatása. Ebben a tanulmányában jórészt még a „szakma” előtt is ismeretlen dokumentumokat dolgoz fel. A vizsgált iratanyag egyrészt moszkvai levéltárakból, másrészt a RSHA (Reichssicherheitshauptamt) és a Gestapo archívumából került elő. Elsősorban ezek alapján vizsgálja a zsidókérdés kidolgozásában a RSHA, SD, Gestapo szerepét. Az erről alkotott általános véleményt ezek a dokumentumok Heim szerint meg fogják változtatni. (A kötet végén található néhány részlet az említett anyagból a nemzetiszocialista „egészségügyi politikát” mutatja be. Így például adatokat közöl az „eutanáziaprogram” keretében elkövetett bűncselekményekről.) A továbbiakban a Palesztinába irányuló zsidó emigráció nehézségeivel, az eviani konferencia következményeivel foglalkozik. A németországi zsidók sorsát az 1938-as év pogromjaiig kíséri figyelemmel. Ahlrich Meyer, a kötet harmadik szerzője, a két világháború közötti Franciaország migrációs politikáját vizsgálja - különös tekintettel az oda irányuló kelet-európai zsidó (főként lengyel) bevándorlásra. Rövid történeti bevezető után a francia gazdaságot, a zsidó munkaerő arányát elemzi. Folytatásként a vichy-i kormánynak a zsidókérdés „megoldására” tett intézkedéseit ismerteti: „első lépésként” a külföldi és hontalan zsidó menekülteket adták ki a németeknek, „második lépésként” az 1919 és 1927 között honosított bevándorlókat deportálták internálótáborokba. Hangsúlyosan foglalkozik a zsidó emigráció kommunista orientációjával és a megszállók elleni zsidó ellenállási mozgalommal. Az egész munkára jellemző a hőséges forrásfelhasználás, de ebből a szempontból mégis az utolsó fejezet a legérdekesebb, amely a német dokumentumok alapján a franciaországi zsidó ellenállási akciókat ismerteti. A két világháború közötti lengyel migrációval Horst Kahrs foglalkozik. Tanulmányában a Németországba áramló lengyel munkaerő kezelésére hozott gazdasági, politikai intézkedéseket vizsgálja. A Weimari Köztársaság a tömeges kitoloncolástól az államilag pártolt embercsempészetig elég széles skálán próbált megoldást találni. A német gazdaság által felszívott külföldi munkaerőt - például mezőgazdasági idénymunkások - rengeteg számadat, grafikon és táblázat teszi szemléletessé. A négy tanulmány jól példázza, hogy a húszas évek Németországában kiemelten foglalkozott az állami adminisztráció az „idegen elemekkel”: vendégmunkásokkal, menekültekkel. A rendszeres állami felügyelet mellett is gyakoriak voltak a bürokratikus-jogi visszaélések. A menekültek, bevándoroltak kitoloncolása vagy tartózkodási engedélyük megadása a gazdasági felhasználhatóság, illetve az éppen aktuális külpolitikai magatartás függvénye volt. Mindez még csak halvány előjele a

nemzetiszocialista „munkaerőszabályozásnak”: a munkaszolgálatnak, deportálásnak, koncentrációs táboroknak. A tanulmányok bemutatják, milyen veszélyes lehet egy olyan tendencia, mely egy kisebbséget etnikai alapon „nem-termelő”-nek vagy „nem-integrálható”-nak tekint.

Kocsis Gabriella

Demeter Zayzon Mária: Öntudatosodás és önfeladás között - Nemzetiségsszociológiai vizsgálatok a Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok körében. Tatabánya 1993. 134 p.

Népszámlálási adatok szerint a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek száma és aránya 70 év (1921-1990) alatt a töredékére csökkent. A miéltre a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb válasz az erőszakos asszimiláció, és sokra, különösen a szomszéd országokban, tudatos állami politika megvalósulását látják ebben, de a bírálatokból kijut a magyarosító egyházaknak is.

Az okok azonban sokkal mélyebben fekvőek és szerteágazóbbak, és közös kelet-közép-európai vonásokat mutatnak. A történelmi Magyarország nem magyar népcsoportjai őshonosakként (szlovákok, szlovének) éltek itt, vagy bevándorlás, telepítés folytán (románok, szerbek, németek) kerültek az (osztrák - magyar - horvát) állam területére, de mindenképpen nemzettudatuk, nemzetállamuk kialakulása előtt. Tanúi, sokuk esetében részesei voltak a magyar nemzetté válás folyamatának, szabadságküzdemeinknek, és a középkorra visszamenően „hungarus” tudattal rendelkeztek. A polgárosodás-városiasodás velejárójaként a 20. század első felére jelentős mértékben kétnyelvűekké váltak.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával kialakult államok egyike sem volt „etnikailag tiszta” nemzetállam: a kisebbségek - jórészt az egykor „uralkodó nemzetekhez” tartozók - aránya a csehszlovákiai 34,5 százaléktól a magyarországi 10,4 százalékgig terjedt, s az új határok elvágták őket anyanemzeteiktől. A 2. világháború utáni kitelepítések, lakosságcsere alapvető és visszafordíthatatlan változásokat hoztak a hazai németek és szlovákok életében. A jelentős számbeli veszteségnél (173 ezer német és 70 ezer szlovák hagyta el szülőföldjét) még nagyobb mértékben rontotta a megmaradás esélyeit az, hogy az addig túlnyomórészt homogén nemzetiségi települések fellazultak, vegyes népességűekké váltak, s hogy a potsdami határozattal ránk kényszerített népesség mozgás „lefejezte” a kisebbségeket, megfosztva őket a legöntudatosabbaktól és az értelmiségiektől.

A politikai, gazdasági és társadalmi élet szovjet mintára és nyomásra történő átalakítása egyaránt sújtotta a többségi néphez és a kisebbséghez tartozókat, de az utóbbiakat sokkal erősebben. Az államosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása létalapjuktól fosztotta meg őket, és a centralizált párt- és állami szervezetekben, gazdasági egységekben, munkahelyeken a többségi nyelv használata vált általánossá, sőt kötelezővé. Az erőltetett iparosítás és városfejlesztés százezreket terelt be a

nagyüzemekbe és lakótelepekre; a gyökértelessé váláshoz, atomizálódáshoz hozzájárult a régi közösségi formák felbomlása, az egyházak társadalmi tevékenységének csaknem teljes betiltatása. A rohamosan terjedő vegyes házasság, az anyanyelvi iskolák nyelvoktatóvá alakítása (1960 után) a kisebbségi nyelvhasználat visszaszorulásához és a tudatmeggyengüléséhez vezetett.

A felgyülemelő problémákat az automatizmus és internacionalizmus szellemében két évtizeden át szőnyeg alá söpörték vagy megoldottnak nyilvánították. Az 1960-as évek végétől azonban a nemzeti és a kisebbségi kérdések a nemzet- és államközi kapcsolatokban is megjelentek, és újra indulhattak a tudományos vizsgálatok a kutatóintézetekben, egyetemi és főiskolai tanszékeken és könyvtárakban.

Ez utóbbiak egyikében, az Állami Gorkij (ma Országos Idegennyelvű) Könyvtárban 1978-ban kezdődtek meg az ilyen jellegű kutatások, a hazai nemzetiségek kulturális és könyvellátásához kapcsolódóan.

Demeter Mária magyarországi tevékenysége a Baranya megyei vizsgálatokkal indult; azok folytatásának tekinthetők a kérdőíves szociológiai felmérések Komárom-Esztergom megyében a megyei önkormányzat támogatásával.

1989-ben és 1992-ben Piliscséven és Tarjánban, 1991-92-ben pedig Vértessomlón és Tardosbányán végeztek azonos kérdőívekkel adatgyűjtést a kisebbségi lakosság 10 százalékára kiterjedően a helyi pedagógusok, és készültek mélyinterjúk. (A települések kiválasztásában szerepet játszott a hasonló nagyságrend, 1500-2000 lakossal, kiknek 3/4 része nemzeti kisebbség [helyi többség], a gazdaságföldrajzi jellemzők [városközelség, ingázás], valamint az, hogy a települések élén aktív nemzetiségi vezetők állnak.) A módszerek és az adatfeldolgozás azonossága lehetővé teszi nemcsak a német és a szlovák anyag összehasonlítását, de azok összevetését is a korábbi évek szlovén (1984) és baranyai német (1987) kutatásának egyes eredményeivel.

A vizsgálatokat és az ismertetett kiadványt az teszi különösen érdekessé és értékesé, hogy az adatokban, megnyilatkozásokban már tükröződik a rendszerváltás felszabadító hatása. Különösen szembeűnő ez a német nemzetiség vállalásánál: az anyanyelv és beszélt nyelv bevallásának 4-7 százalékos emelkedése (Vértessomlón csökkenése) mellett 1980 és 1990 között többszörösére nőtt a népszámlálásnál magukat német nemzetiségűnek vallók száma és aránya, bár ez még mindig messze elmarad az 1980-as utólagos felmérés (az úgynevezett tanácsi minősítés) adataitól.

	1980		1990		tanácsi minősítés	
	fő	%	fő	%		
Tarján	103	3,8	578	21,8	1855	68,1%
Vértessomló	4	0,3	146	11,5	11759	87,7%

Az *identitástudatra* és *-választásra* vonatkozó kérdésekre meglepő válaszokat kaptak. A térségünkben általános jelenség, hogy az anyanyelvet többen, a nemzetiséget kevesebben vállalják, Vértessomlón és Tardosbányán a megkérdezettek 3 százalékánál volt kimutatható, míg 64, illetve 48 százalékuk magyar anyanyelvűnek és/de német, illetve szlovák nemzetiségűnek vallotta magát, bizonyítva azt, hogy az 1990-es évek Magyarországon nincs asszimilációs nyomás vagy elvárás, a gyakorlatban érvényesül a szabad nemzetiség-választás és -vállalás. Lényegesen kisebb volt a nemzetiségi szülőktől származó, de magukat magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek tartók száma. Egy

jellemző önmeghatározás: „...Itt a faluban német, de a munkahelyemen magyar vagyok”. A hungarus-tudat továbbélésének bizonyítéka, hogy többen és többször hangsúlyozták, hogy ők *magyarországi* németek, illetve szlovákok (1720.). A kép teljességéhez tartozik, hogy a megkérdezettek többsége - mint a hazai nemzeti kisebbségek általában - háromnyelvű: a helyi nyelvjárást, nemzetisége irodalmi nyelvét és a magyart egyaránt beszéli. Náluk, a szerző szerint „... a modern kettős identitástudat kialakulása várható az elkövetkezendőkben” (22.).

A *közérzetet, az együttélést* még mindig befolyásolják a múlt tragikus vagy kellemetlen emlékei: a kényszersorozások a Wehrmachtba és az SS-be, a többszáz fiatalon elpusztult ember, földjük, házaik elvétele, a német beszédjükre tett sértő vagy gúnyos megjegyzések, a német nyelvű misék megszüntetése, a munkaszolgálatra való behívás, az '56 utáni alaptalan üldözések. Az is kiderült, hogy tisztában vannak a kitelepítés, a vagyonelkobzás kényszerűségével: a Csehszlovákiából kitelepített magyaroknak „...kellett a föld, ... az élettér, kellettek a házak, lakások ... tulajdonképpen mindenkitől elvehették azt, amit akartak” (117-118, 120.). Jellemző a németek szorgalmára, szülőföldjükhöz, közösségükhöz való ragaszkodására, hogy a Tatabányán és más ipari központokban dolgozók többsége hazatért, és visszavásárolta régi házat, vagy újat épített. Nagyobb és egyre súlyosbodó gond a közelmúltban betelepedettek (Tardosbányán az összlakosság 25 százaléka) - részben cigányok - összeférhetlensége, ellenségessége a szlovák nyelvoktatással szemben. „...Lopnak, dolgozni nem akarnak, örökké segélyekért járnak a polgármesteri hivatalba... ők az urak a faluban, nagyon sokan vannak.” Nem csoda, hogy felvetődött a más nemzetiségűek és cigányok beköltözésének korlátozására tett javaslat a német Tarjánban éppúgy, mint a szlovák Tardosbányán (63-64.).

A válaszokból egyértelműen kiderül: a *megmaradás* esélyei 1989 óta jobbak a németeknél, mint a szlovákoknál. Felértékelődött a német nyelvtudás, a vízumkényszer eltörlésével ugrásszerűen megnőtt a német nyelvterületre utazók és az onnan érkezők száma, egyértelművé vált és megerősödött Ausztria mint anyanemzet szerepe - ebben jelentős része volt a népszerű osztrák tv-műsoroknak. Fontos tényező az anyagi, gazdasági és kulturális-oktatási támogatás: csomagolóanyag-gyártó üzem Vértessomlón, munkavállalási lehetőség, tűzoltóautók, műszaki cikkek adományozása, műemlék-templomok felújítása, óvodák, iskolák, könyvtárak, énekkarok támogatása, kulturális és sportkapcsolatok, cserelátogatások általánossá válása.

Szlovák vonatkozásban ennek a fordítottja következett be: „...a rendszerváltás előtt több volt a támogatás, mostanra elfogyott a pénz... gazdasági nehézségek miatt a Matica Slovenska sem segít a megszokott módon... még azok a kulturális vagy munkakapcsolatok is megszűntek, amelyek eddig voltak... a kint élők irigyelnek minket, mert a mi helyzetünket jobbnak ítélik meg... örülnek, ha Magyarországra jöhetnek” (29-40.). Helyesen látják, hogy a nyelv és kultúra átadásának két legfontosabb helye, közege a család és az iskola. Ezért kívánnak magasabb szintű anyanyelvi oktatást, anyaországbeli szaktanárokkal a kulturális és sportkapcsolatok bővítését, és elvárják az anyaországok - főként Szlovákia - fokozottabb támogatását, de a magyar kormánytól is a magyar-szlovák viszony és az államközi kapcsolatok javítását. A megmaradáshoz szükséges feltételek között szerepelt az anyanyelv családi körben való használata (főleg a szlovákoknál), valamint több és jobb nemzetiségi nyelvű rádió- és tv-műsor.

Végül a könyv vitájának egyik figyelemre méltó megállapítása: a kisebbségek megmaradásának kulcskérdése a nyelv társadalmi rangjának emelése, hasznosságának a mindennapi életben való bizonyítása, valamint értelmiség nevelése és megtartása a kisebbségek-lakta településeken.

Arday Lajos

Zsiga Tibor: Burgenland vagy Nyugat-Magyarország? Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, Oberwart/Felsőőr 1991. 352 p.

Adatbőség, tényyszerűség, módszertani következetesség. Egyszóval: tudományos objektivitás. Első pillantásra így jellemezhetnők az előttünk fekvő, kétségtelenül szép és modern kiállítású könyvet, Zsiga Tibor: *Burgenland vagy Nyugat-Magyarország* című kétnyelvű művét, mely a Veszprémi Akadémiai Bizottság 1986. évi pályázatán méltán nyerte el az első helyet.

A rendszerváltás óta örömdetesen szaporodó és Trianonnal kapcsolatos munkák sorába tartozik e könyv. A szerzőnek jól sikerült a korabeli politikai légkör megragadása, a személyes összefonódások bemutatása. A választási rendszer, a különböző politikai sakkhúzások a mű időkeretein jóval túlmutatnak. Bár a „nyugati országrész” hovatarozandóságát illetően a szertó véleménye nem egyértelmű.

Zsiga Tibor hangsúlyozza, hogy az úgynevezett nyugat-magyarországi harcosok a kormány nemzetközi hírét, hitelképességét, tekintélyét rontották, s gátolták a Magyarország és Ausztria között különösen fontos megegyezést; azt is tudjuk, hogy a résztvevők személyes tetteikkel büntethetőségüket, testi épségüket kockáztatták. Mégis azt kell mondanunk, tettükkel nemzeti ügyet vélték szolgálhatni oly korban, midőn a csak nemrég szétesett Monarchia még sok ember szemében eleven varázserővel bírt. Burgenlandnak eredetileg más-más szerepet szántak a nagysztrák, nagynémet, illetve bizonyos „szláv” tervekben. Ez utóbbiak egynémelyeke szerint e „földcsíknak” olyan szláv folyosóvá kellett változnia, mely-Romániát nem számítva - teljessé tette volna Magyarország körül a szláv gyűrűt, a kisantant nyomását, tehát az országok Nyugat-Európától való teljes elzárását. Így aztán új életre kelhetett volna az a nagyszláv álom, amelynek legismertebb képviselője, a csehek reprezentatív történetírója, František Palacký volt.

Nagy kár, hogy a könyv folyamatos olvasását gyakran hátráltatják a feltehetően nyomdai eredetű hibák, elírások.

Végezetül örömmel állapíthatjuk meg, hogy a szerzőnek „*Vélelmek és tények Burgenland történelemírásában*” című cikkében (In: *Világtörténet*, 1993. tavasz-nyár, 16-24.) az alábbiakat is olvashatjuk: „...úgy vélem, Burgenland történetírásában Moson, Sopron, Vas megyék részeinek Ausztriához való kerülését egy nemzetközi jogi aktusnak kell tekinteni, amelyet a korabeli kényszer szült. Ezt nem lehet történelmi előzményekkel igazolni és igazságosnak tekinti.” Csak így érezhetjük teljesnek Zsiga Tibor könyvét.

Vadnai Tibor

